

Takovému scénáři ale v případě vrabce domácího nenasvědčuje nic. Právě naopak, jak naznačují čerstvé výsledky ze země, která vrabčí alarm spustila, dokonce ve Velké Británii zůstává i dodnes vrabec naprosto běžný navzdory všem dramatickým (v anglických velkoměstech skutečně bez uvozovek) lokálním poklesům jeho populací. „Vrabec domácí zůstal na špici žebříčku akce Velké pozorování ptáků na zahradách jako vůbec nejčastěji zaznamenaný zahradní druh“ (Anonymus 2018).

Světový den vrabců

aneb Pozor na ptáky (a hlavně vrabce!)

Když byl vrabec běžný, bylo to špatně, hubili jsme jej hlava nehlava. Když vrabců ubylo, bylo to také špatně, propadali jsme hysterickým náladám. Když jsme vrabce introdukovali do exotických končin světa, bylo to nejdřív dobře. Vzápětí zase špatně. Co my lidé tedy od vrabce vlastně očekáváme?

Na takovou otázku těžko odpovědět – zjevně je víc o vrtkavé psychologii člověka

než o relevantní biologii vrabců. Je i o naší omezené schopnosti vnímat souvislosti. Jako výchozí bod hodnocení současného stavu vrabčích populací bereme zcela nepřírozenou situaci, kdy početnost vrabců domácích byla vybičována do závratných hodnot uměle, lidskými aktivitami – zemědělstvím, dopravou, introdukcemi. Je pak divu, že vrabců ubývá, opět uměle, opět lidskou aktivitou: intenzivnějším zemědělstvím, intenzivnější dopravou, návratem krahujců, které jsme předtím nepřímo hubili pesticidy? Je skutečně třeba to vnímat jinak než jako návrat k původnějšímu – a právě proto žádoucnějšímu – stavu?

I kdyby vrabec v Evropě, kde je, opět zdůrazňuji, *sensu stricto* nepůvodní, úplně vyhynul, nezměnilo by se v globálním měřítku nic. Zůstal by tam, kde je, tedy v kategorii „málo dotčený“. Podle BirdLife International (2019) je odhadovaná aktuální globální početnost vrabce závratných „896 000 000 až 1 310 000 000“ jedinců. A opravdu by chtěl někdo tvrdit, že druh

s celosvětovou populací přes miliardu jedinců, a tedy vůbec nejpočetnější ze všech volně žijících ptáků, je ohrožený?

„Oslavme společně snad nejméně ohroženého ptáka planety, nepůvodního jak v Evropě, tak na všech ostatních kontinentech (kromě Asie), kde je invazním vetřelcem a kde se jej lidé zdravého rozumu marně pokoušeli vyhubit a navrátit tak stav věcí přírodních do přirozeného, a tedy žádoucího stavu“ by mohlo (a realističtější) stát v prohlášení pořadatelů Světového dne vrabců (www.worldsparrowday.org/).

Síla vrabce domácího jakožto kulturní ikony pro PR ochrany přírody se z jedné strany dá pochopit. Na straně druhé jde o ultimátní ironii ochrany přírody, že právě tento druh je vzýván jako ochránářský symbol – vybrat si nevhodnější už by šlo opravdu jen těžko.

Seznam použité literatury uveden na webové stránce Živý.

Ondřej Pivoda

Pozdravy od protinožců. Jména živočichů přejatá z domorodých jazyků Austrálie a Oceánie 2.

Ptačí fauna Austrálie a Oceánie je charakteristická výskytem mnoha endemitů i starobyklých forem. Některé z nich zde přežily z období Gondwany, většina se ale vyvinula během posledních asi 30 milionů let, po oddělení Austrálie od ostatních světadílů. Totéž platí pro Nový Zéland, jehož ptačí fauna je druhově relativně chudá, ale zahrnuje mnohé, často nelétavé ptačí unikáty. Starobylé a silně ohrožené endemity mají i Nová Kaledonie nebo Havajské ostrovy. Křehkost ostrovní přírody dokládá fakt, že v posledních třech staletích vymřely v Oceánii desítky druhů ptáků. Většinu sice mají na svědomí evropští kolonisté, ale některé havajské a novozélandské jedinečné druhy vyhubili už původní obyvatelé, resp. také kolonisté, ale polynéského a melanéského původu, jak přímým lovem, tak přeměnou ekosystémů a zavlečením synantropních savců – prasat, psů a krys.

Platí to zvláště pro novozélandské běžce z čeledi Dinornitidae. Patřili k nim i 350 cm vysokí *Dinornis giganteus* (uváděný také jako *D. robustus* nebo *D. maximus*) z Jižního ostrova a *D. novaezealandiae* ze Severního ostrova (obr. 1), jedny z nejvyšších ptačích druhů, jaké kdy na Zemi žily. Společnost jim dělalo kolem sedmi příbuzných druhů čtyř dalších rodů (ten nejmenší velikosti krocana), které obsadily různé ekologické niky. Když na Nový Zéland v 10. století připluli maorští osadníci, nazvali tyto ptáky moa, doslova drůbež. Obyvatelé Polynésie a Mikronésie, včetně izolovaného Velikonočního

ostrova, chovali kura domácího již před příchodem Evropanů. Znali ho i předkové Maorů ve své pravlasti, na Společenských ostrovech, z nějakého důvodu jej však na Nový Zéland nepřivezli. Maso a vejce moů Maorům bohatě nahrazovaly domácí drůbež. Alespoň zpočátku. Moové se rozmnožovali pomalu a lov, spojený s odlesňováním, snižoval pomalu, ale jistě jejich počty. Poslední přežili na západě Jižního ostrova do 17. století.

Stejný osud potkal po příchodu polynéských osadníků i čtyři havajské zástupce vrubozobých z rodů *Thambetochen*, *Chelychelynechen* a *Ptaiochen*. Tyto za-

valité husy s robustními zobáky nebyly schopné letu, havajské mýty je zmiňují pod jménem moa naló, zmizelá drůbež. Vymřely ještě před příchodem Evropanů, příčinou byl zřejmě lov. Nechybělo mnoho a v polovině 20. století mohla následovat moa naló na seznam vyhynulých druhů berneška havajská (*Branta sandvicensis*). Chovný program ji zachránil doslova v hodině dvanácté. Pro nás je důležité její anglické jméno nene, někdy užívané i v češtině. Pochází ze staré havajštiny a onomatopoicky (zvukomalebně) napodobuje hlasové projevy bernešky.

Ale zpět k běžcům z podtřídy Palaeognathae. Všechny druhy, které v australské oblasti přežily, mají názvy domorodého původu. Jednoduché je to v případě kasuárů rodu *Casuarus* (obr. 2 a 3). Carl von Linné sáhl po malajském jménu kasuari, které se dodnes užívá na moluckém ostrově Seram. Složitější pátrání mi připravil emu hnědý (*Dromaius novaehollandiae*, obr. 4). Jakkoli zní jeho název exoticky, nepochází z jazyků původních obyvatel Austrálie. V literatuře se uvádí již před objevením tohoto kontinentu r. 1613, kdy geograf Samuel Purchase při popisu Moluk zmínil ptáka emu. Podle popisu je to kasuár. Portugalské zprávy z té doby znají kasuára jako ema, ale kronikář Pedro de Gandavo r. 1576 pod tímto názvem rozumí brazilského nandu. Kasuáři, stejně jako jiná ptačí kuriozita, mauricijský dronte, byli přiváženi do Evropy již v 16. století. Obdivovali je panovníci, malovali starí holanďští mistři, kasuára dostal od Holanďanů darem i japonský šógun. Dávno před Portugalcí a Holanďany, již ve 14. století, na Molukách kupovali koření arabští obchodníci (hřebíčkovec a muškátovník jsou zdejší endemity). Právě od nich pocházejí první zprávy o kasuárech, arabsky neáma. Z tohoto slova vychází portugalský ema i Purchasův emu. Název australského běžce tak má arabský původ.

Mezi běžce patří i menší obyvatelé přízemního patra novozélandských lesů, aktivní v noci. Jsou to kiviové (Apteryidae,

obr. 5 a 6). Jméno kiwi má sice maorský původ, ale objevuje se i v jiných polynéských jazycích, např. tahitsky znamená kolihu aljašskou (*Numenius tahitiensis*), tažného severoamerického bahňáka, který zimuje v Polynésii, ale nevyskytuje se na Novém Zélandu. Když předkové Maorů osídlovali Nový Zéland, dlouhé zobáky kiviů jim připomínali právě kolihu a jméno se přeneslo na nový druh. Tétoho původu je i havajský název 'iwi pro šatovníka šarlatového (*Vestiaria coccinea*). I tento drobný pěvec má totiž nápadně dlouhý, dolů ohnutý zobák.

Z řádu hrabaví jsou pro australskou oblast typičtí taboni, tři z nich však zasahují až do jihovýchodní Asie, mezi nimi tabon filipínský (*Megapodius cumingii*), který dal svým příbuzným jméno. Již r. 1521 jej pozoroval Antonio Pigafetta, účastník Magalhãesovy plavby kolem světa, a popsal jeho hnízdění. Koncem 16. století, kdy Filipíny osadili Španělé, je doloženo jméno tabon, přejaté z cebuánštiny, jazyka jižních filipínských ostrovů, a znamená „ten, kdo zakrývá“ – zahrabává vejce do hnízdní kupy.

Mezi nejvýznamnější mořské ptáky jižního Tichomoří patří buňák taiko (*Pterodroma magentae*), hnízdící na Chathamských ostrovech. Již vymřelí chathamští domorodci z kmene Moriori tyto buňáky jedli tak často, že druh byl nejprve znám podle nálezu kostí z morioriských sídlišť. Teprve r. 1978 se podařilo objevit jedince živé. Maorové říkají táikó i podobným buňákům novozélandským (*Procellaria westlandica*, obr. 8). Buňáky jedli i Maorové a staří Tasmánci, šlo ale o buňáky tenkozobé (*Puffinus tenuirostris*), dosud občas lovené a pojídané na pobřeží Tasmánie, kde se jim říká skopoví ptáci.

Maorská jména nesou i dva nelétaví zástupci řádu krátkokřídlí. Zatímco chřástal weka (*Gallirallus australis*) je v přírodních biotopech běžný, počet jedinců slípky novozélandské (*Porphyrio hochstetteri*, obr. na 3. str. obálky), zvané maorský i anglicky takahe, z Jižního ostrova se počítá na stovky. V letech 1899–1948 byla považována za vyhynulou, příbuzná slípka takahe (*P. mantelli*) na Severním ostrově vymřela. Slovo weka užívají Maorové pro různé zemní ptáky a i kivimu někdy říkájí toko-weka, tedy chřástal s prutem. Jméno takahe znamená sešlapovač. Odkazuje na potravní chování slípky, která prsty sešlapuje stébla trávy rodu *Chionochloa*, aby se dostala ke klásku se semeny. Dříve byl mezi krátkokřídlé řazen rovněž nelétavý kagu chocholatý z Nové Kaledonie (*Rhynochetos jubatus*, obr. 7), nyní patří mezi slunatce. Jeho název pochází od původních obyvatel ostrova, Kanaků. Ti hovoří asi 10 příbuznými jazyky či dialekty a ptákovi říkají kagu nebo kavu. Jeho bílé pery se zdobili kanakští náčelníci.

Domorodí Australci si vyprávějí mýty o době snění, kdy krajina a její obyvatelé dostávali dnešní podobu, lidé se proměňovali ve zvířata a naopak. Do doby snů je zasazen i mýtus kmene Gamilaraaj o dívce jménem Burrallga, jejíž tanec okouzluje demona větru. Zlý duch v podobě větrného víru dívku unesl; aby mu unikla, musela se Burrallga proměnit v jeřábu australského (*Grus rubicunda*, obr. 14). Tento jeřáb se

- 1 Moa *Dinornis novaezealandiae*. Orig. F. W. Frohawk v knize Extinct Birds W. Rothschilda (1907)
- 2 Papuánská hračka kasuára, kmen Asaro
- 3 Kasuár přílbový (*Casuari casuari*)
- 4 Skalní malba emu hnědého (*Dromaius novaehollandiae*). Národní park Kakadu
- 5 Maorská soška kiviho
- 6 Kivi hnědý (*Apteryx mantelli*)
- 7 Kagu chocholatý (*Rhynochetos jubatus*). Foto S. Bílý
- 8 Buňák novozélandský (*Procellaria westlandica*), maorský táikó
- 9 Nestor kea (*Nestor notabilis*). Foto P. Šrámek (obr. 3, 6, 8 a 9)
- 10 Maorský nefritový kroužek k upoutání chovaného nestora kaka (*N. meridionalis*)

v Austrálii (ale i v některých našich cestopisech) nazývá brolga. Domorodci v Severním teritoriu říkají, že je brolga naučila tančit. Jejich slavnostní tance věrně napodobují párové i skupinové tance jeřábů až do takových detailů, jako je vyhazování větviček do vzduchu.

V australské oblasti dosáhli velké rozmanitosti holubi, od obrovitých korunáčů (*Goura*) přes plodožravé z rodu *Ptilinopus* a *Ducula* až po drobné holubky diamantové (*Geopelia cuneata*). S naším hřivnáčem bývá srovnáván holub wonga (*Leucosarcia melanoleuca*, obr. 11) z lesů východní Austrálie. Jméno mu dali domorodci kmene Wurundjeri z okolí dnešního Melbourne. Exotická jména mají dva pestré druhy z rozhraní australské a orientální oblasti –

holub obijský (*Ptilinopus granulifrons*) a h. madaský (*Gymnophaps mada*). První z nich je endemitem nevelkého moluckého ostrova Obi, v letech 1992–2011 nezvěstný, než byla malá populace znovuobjevena. K moluckým endemitům patří rovněž holub madaský z ostrova Buru. Roku 1899 jej popsal německý zoolog Ernst Hartert podle jedince chyceného na tamní nejvyšší hoře Kepalat Mada (2 730 m n. m.). Pochází odsud i papoušek tmavozelený (*Prioniturus mada*), popsaný Hartertem o rok později a dříve zvaný mada vlajkový. Rodové jméno mada se používalo v české nomenklatuře pro rody *Prioniturus* a *Tanygnathus*. Je nutno ocenit snahu o nahrazení nadužívaného slova papoušek, není však obvyklé nazvat ptačí rod podle hory,

na níž žije jeden z jeho zástupců. Pokud vás zajímají jejich domorodé názvy, vězte, že zástupcům rodu *Prioniturus* říkají na Molukách betet a rodu *Tanygnathus* dali pro jeho potravní preference jméno betet-kelapa, ořechový betet.

Tím se dostáváme k ptačímu řádu s největším zastoupením názvů domorodého původu, k papouškům. Z australských papoušků jsou světu nejdéle známi kakaduové, jejichž rozšíření zahrnuje i Filipíny a část Indonésie. Již v 7. století byli chováni v Číně a ve 13. století choval kakadua bílého (*Cacatua alba*) římskoněmecký císař (a průkopník ornitologie) Fridrich II. Štaufský (1194–1250). Také český král Vladislav Jagellonský dostal r. 1502 od své

ženy Anny z Foix bílého kakadua. V Evropě tito ptáci žili po léta, Bohuslav Balbín píše o kakaduovi z majetku Rudolfa II. (1552–1612), jenž přežil svého pána o více než 30 let. Právě tehdy, v první polovině 17. století, se do Evropy dostalo jejich malajské jméno kakatuwah. Vychází z něj jak vědecký *Cacatua*, tak český kakadu. Do příbuzenstva kakaduů patří korela chocholatá (*Nymphicus hollandicus*). Své české jméno dostala vlastně omylem, protože slovo garala znamená v australském jazyce wiradjuri kakadu tenkozobého (*C. tenuirostris*). V australské angličtině se říká corellas všem menším druhům bílých kakaduů.

Na rozdíl od střídavě elegantní kakaduů mnozí loriové doslova hýří barvami. Jméno

lori v češtině náleží zástupcům 10 rodů převážně nektarozrávých papoušků z podčeledi Loriinae. Jeho zdobné podoby najdeme u názvů zástupců této, ale i jiných podčeledí papoušků, a to s latinskou zdobňující příponou – lorikul (dříve netopýřík – *Loriculus*), i s příponou českou – loríček (*Cyclopsitta*, *Psittaculirostris* nebo *Bolbopsittacus*). Všechny tyto názvy vycházejí ze seramského slova luri (v malajštině mu odpovídá nuri) pro lorie z rodů *Lorius* a *Eos*, papouška různobarvého (*Eclectus roratus*) nebo p. amboinského (*Alisterus amboinensis*, obr. 12). Kritériem pojmenování zde není vzájemná příbuznost, ale spíše převládající červené zbarvení. Převážně zeleným lorům z rodů *Trichoglossus* a *Charmosyna* (charmozin) zdejší obyvatelé říkají perkiči. Na ostrovech Polynésie žijí drobní loriové rodu *Vini* (vini), tento název pochází z tahitského vini, což označuje tmavšího vini běloprsého (*V. peruviana*), jednoho z vůbec nejkrásnějších, ale zároveň silně ohrožených druhů papoušků.

K papouškům lori nemá žádný vztah název jihoasijských poloopic z rodu *Loris*, česky rovněž lori. Toto jméno však má původ v holandském loeris – komická postavička, pierot, šašek.

Hned čtyři názvy domorodého původu patří novozélandským papouškům. Jsou to nestorí kea (*Nestor notabilis*, obr. 9) a kaka (*N. meridionalis*), kakapo soví (*Strigops habroptilus*) a rod kakariki (*Cyanoramphus*). V životě Maorů měl značný význam nestor kaka, žijící v lesích obou hlavních ostrovů Nového Zélandu. Lovili jej pro maso a peří, ale také chovali pro potěšení (obr. 10), bývá zobrazen i na maorských dřevorezbách. Maorské slovo káká znamená nejen tento druh, ale i papouška obecně. Jeho spojením se slovem pó (noc) vznikl název kákápó – noční papoušek, zatímco se zdobňující příponou -riki dává jméno malým pestrým papouškům kákáríki. Pouze nestor kea, obyvatel alpského pásma hor Jižního ostrova, dostal zvukomalebné jméno podle svého krákvavého hlasu.

Zmínku si zaslouží i nejčastěji chovaný australský papoušek, tedy andulka vlnkovaná (*Melopsittacus undulatus*). Její anglické jméno budgerigar, známé i u nás, má původ v jazyce gamilaraaj z Nového Jižního Walesu a znamená dobrý papoušek. Ne že by snad Gamilaraajům andulky tolik chutnaly, ale svým tahem zvětšují příchod kýženého období dešťů a ukazují na přítomnost napajedla.

Typickým hlasem noci v australském buši je melodické dvojslabičné „kukání“, jehož původcem není žádný druh kukačky, ale sovka bubuk (*Ninox boobook*). Australské domorodé názvy této sovy opět zachycují její hlas. České i vědecké jméno vycházejí ze zaniklého jazyka dharuk, jímž se mluvilo v okolí Sydney. Wiradjuriové z vnitrozemí Nového Jižního Walesu jí říkají buk-buk a Nyungarové z jihozápadu zase gugu. Podobný hlas má blízce příbuzná sovka ostrovní (*N. novaeseelandiae*), maorsky ruru (obr. 15). Evroptští osadníci slyšeli v hlase obou druhů more pork (více pepřového), a začali tak sovám dokonce říkat. Mohla tu hrát roli též změna s lelkounem sovím (*Podargus strigoides*), nyungarsky mowp paak – ten

11

12

13

14

15

11 Holub wonga (*Leucosarcia melanoleuca*)

12 Papoušek amboinský (*Alisterus amboinensis*). Foto S. Bílý

13 Tui zpěvný (*Prosthemadura novaeseelandiae*)

14 Jeřáb australský (*Grus rubicunda*) neboli brolga

15 Sovka ostrovní (*Ninox novaeseelandiae*), maorsky ruru. Foto P. Šrámek (obr. 11, 13, 14 a 15)

16 'Ahu 'ula – pláštěnka havajského náčelníka z perí šatovníků (*Drepanidini*). Snímky a ilustrace, pokud není uvedeno jinak, převzaty v souladu s podmínkami použití, zdroje jsou uvedeny na webové stránce Živy.

v šatech z kůry, což vystihuje jeho mimetické zbarvení.

Jiným ptačím hlasem, bez něhož si nelze představit australskou divočinu, je protáhlý hlasitý chechtot, jímž se z korun stromů ozývá ledňák obrovský (*Dacelo novaeguineae*). Právě proto mu Australané přezdívají Laughing Jack. Jeho druhé jméno kookaburra, známé i z cestopisné literatury, přímo napodobuje ledňákových hlas a pochází z jazyka wiradjuri.

Prvním vědcem, který zkoumal přírodu Nové Guiney, byl francouzský zoolog René P. Lesson. Byla to jedna z jeho zastávek na cestě kolem světa v letech 1822–24. Lesson zde jako první Evropan spatřil živé rajky (*Paradisaeidae*) a objevil tu mnoho nových ptačích druhů, jako je ledňáček torotoro (*Syma torotoro*). Jeho jméno převzal z papuánského jazyka meyah, jímž se mluví na severozápadě Nové Guiney. Popsal i pišče (*Pitohui*), příbuzné žluvám. Ti se dostali do širšího povědomí pro svou jedovatost, způsobenou požíváním broučků rodu *Choresine* z čeledi bradavičníkůvití (*Melyridae*; příbuzní brouci jsou zdrojem jedu i pro středo- a jihoamerické žáby pralesničky z čeledi Dendrobatidae). Papuánci znají tuto jejich vlastnost od nepaměti, v jazycích meyah a sough znamená pitohui nejedlý pták.

Když r. 1850 popsal Lucien Bonaparte nový rod polynéských lejskoců, dal jim název *Pomarea* na počest tehdejší tahitské královny Pomare IV. (1813–1877). Jako by tím předznamenal jejich osud. Po smrti královny tahitské království obsadila Francie a ptačím jmenovcům nastaly těž-

ké časy. Tahitský lejskovec černý (*P. nigra*) se pohybuje těsně nad hranicí vyhynutí a čtyři příbuzní z Markéz a Cookových ostrovů se řadí mezi silně ohrožené druhy.

K endemitům australské oblasti patří kystrácci (*Meliphagidae*) a s počtem více než 170 druhů jsou zde čeledí nejpočetnější. Náleží k nim i tui zpěvný (*Prosthemadura novaeseelandiae*, obr. 13), jehož jméno má maorský původ. Vztahuje se k bílým chomáčkům per na hrdle, tui maorsky znamená též náhrdelník. Bílým osadníkům chomáčky připomínaly kněž-

ský kolárek a začali tuiovi říkat farářský pták. Dříve byli ke kystráčkům řazeni havajští mohové, v současnosti již vyhynulí. Poslední jedinci moho hnědého (*Moho braccatus*) byli na ostrově Kauai spatřeni r. 1987. Havajci říkali těmto ozdobným ptákům podle jejich hlasu 'ó'ó. Domorodý název moho, doslova křičí v trávě, patří chrástalovi havajskému (*Porzana sandwicensis*), nově řazenému i do rodu *Zapornia*. Byl to nelétavý druh a již kolem r. 1900 ho vyhubily krysy a kočky. Na zkáze se podepsalo i ničení lesních porostů a ptačí malárie, zavlečená na Havaj v 19. století spolu s komáry (ti zde do r. 1825 vůbec nežili). Tytéž hrozby zpečetily osud 16 druhů z celkového počtu 39 dalších endemitů, šatovníků, z jejichž per Havajci vyráběli pláště pro náčelníky (obr. 16). Ačkoli je chytali do sítí a na lep, nezabýjeli je. Pak přišli evropští kolonisté, kočky, krysy a kácení lesů. K těm, kteří přežili, patří malý šatovník akepa (*Loxops coccineus*), jehož jméno znamená neposeda. Lesní biotop na ostrově Hawai'i s ním sdílí šatovník amakihi (*Hemignathus virens*) s názvem ve významu křivý zobák. Tvarová rozmanitost zobáků umožnila šatovníkům využívat různé zdroje potravy, takže si blízké příbuzné druhy nekonkurují. Adaptivní radiace u nich pokročila ještě dál než u galapázkých Darwinových pěnkav (pěnkavky, hlavně rodu *Geospiza*), zřejmě v důsledku delšího vývoje. Úzká specializace však s sebou nese i mimořádnou zranitelnost vůči lidským zásahům do ekosystému.

Příště se budeme věnovat obojživelníkům a plazům.

Použitou literaturu najdete na webové stránce Živy.

16